

ΥΠΑΤΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΜΥΘΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

SILVIA RONCHEY

Εισαγωγή

Μια άνοιξη πριν από δεκαέξι αιώνες, στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, μια γυναίκα δολοφονήθηκε. Δέχθηκε επίθεση στον δρόμο, της έσχισαν τα ρούχα, την έσυραν ως τον καθεδρικό ναό που αποκαλούνταν Καισάρειον (Caesareum),¹ όπως αναφέρει, μεταξύ άλλων, μία σύγχρονη με τα γεγονότα πηγή, ο εκκλησιαστικός ιστορικός από την Κωνσταντινούπολη Σωκράτης ο Σχολαστικός. Εκεί την κομματίασαν με αιχμηρά θραύσματα (όπως είναι η ακριβής απόδοση του όρου *ὄστρακα*).² Κι ενώ ακόμα ανέπνεε της έβγαλαν τα μάτια.³ Στη συνέχεια ό,τι είχε απομείνει από το διαμελισμένο κορμί της το μετέφεραν σε ένα μέρος που λεγόταν Κιναρών και το έριξαν στις φλόγες.⁴ Υπεύθυνοι για τη σφαγή της

-
- 1 Ο τόπος του εγκλήματος, το Καισάρειον της Αλεξάνδρειας, γνωστό ακόμη και σήμερα ως «η μεγάλη εκκλησία του Θεοδοσίου», οικοδομήθηκε με διαταγή του νεώτατου τότε αυτοκράτορα, όπως μας πληροφορεί ο Ιωάννης Μαλάλας στη *Χρονογραφία* του, XIV, 11 [I. THURN (επιμ.), Ioannis Malalae Chronographia (CFHB, Series Berolinensis, 35). Berlin 2000, 279, 65-280, 67]· βλ. A. MARTIN, Les premiers siècles du christianisme à Alexandrie: essai de topographie religieuse (IIIe-Ve siècles), *Revue des Études Augustiniennes* 30 (1984) 211-225· C. HAAS, Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict. Baltimore – London 1997, 280-295· J. MCKENZIE, The Architecture of Alexandria and Egypt, 300 BC-700 AD. New Haven – London 2007, 77-78.
 - 2 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ, G. C. HANSEN (επιμ.), Socrates Scholasticus, Kirchengeschichte. Berlin 1995, 361, 1-9 (VII, 15, 5-6).
 - 3 Το χωρίο του Δαμάσκου, σύμφωνα με το οποίο έβγαλαν τα μάτια της Υπατίας ενόσω εκείνη ακόμα «σπάραζε ξέπνοη», παραδίδεται από το λεξικό του Σουΐδα όχι στο λήμμα «Υπατία», αλλά λίγο παρακάτω στο λήμμα «ὑποσπαιρούσης»: ΣΟΥΪΔΑ v 579 [A. ADLER (επιμ.), Suidae Lexicon, I-V, Stuttgart 1928-1938, ανατ. 1989-1984, IV, 676, 1] = ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ, Ἰσιδώρου Βίος, απ. *105 [C. ZINTZEN (επιμ.), Damascii Vitae Isidori reliquiae (Bibliotheca Graeca et Latina Suppletoria, 1). Hildesheim 1967, 81, 3-6] = απ. 43E [P. N. ATHANASSIADI (επιμ.), Damascius, The Philosophical History, Text with Translation and Notes. Αθήνα 1999, 130, 20-21).
 - 4 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ, VII, 15, 5-6 (HANSEN, ό.π. σημ. 2, 361, 1-9)· I. ΜΑΛΑΛΑΣ, XIV, 12 (THURN, ό.π. σημ. 2, 280, 68-70)· ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΙΚΙΟΥ, LXXXIV, §§ 102-103 [R. H. CHARLES (επιμ.), The Chronicle of John, Bishop of Nikiou, translated from Hermann Zotenberg's Ethiopic text, Text and Translation. London – Oxford 1916, ανατ. Merchandville, NJ

ήταν κάποιοι φανατικοί Χριστιανοί, ονόματι *παραβαλανείς*, μοναχοί-νοσοκόμοι από την έρημο της Νιτρίας (στην αρχαία Σκήτιν της Αιγύπτου), οι οποίοι κατ' ουσίαν υπηρετούσαν στη φρουρά του Κυρίλλου,⁵ του ισχυρού και φιλοπόλεμου αρχιεπισκόπου της μεγαλόπολης της Αιγύπτου Αλεξανδρείας, μιας πόλης όπου αφθονούσαν τα σιτηρά και οι διανοούμενοι, ανθούσαν τα μαθηματικά και η ποίηση, η μουσική, η επιστήμη και η φιλοσοφία.

Το όνομα αυτής της γυναίκας ήταν Υπατία, ένα όνομα το οποίο στην ελληνική γλώσσα της εποχής της παρέπεμπε στην ιδέα της ύψιστης υπεροχής. Για το ποιά ήταν όμως εκείνη στις πιο μύχιες πτυχές της ξεχωριστής προσωπικότητάς της, ή για το τί μπορεί να είχε διαπράξει ώστε να προκαλέσει εναντίον της τη σαδιστική βιαιότητα των ανδρών του πλήθους που την σκότωσε, δεν το γνωρίζουμε πλέον. Γνωρίζουμε περισσότερα για το τί δεν ήταν, και για το τί την καθιστούσε αθώα. Γνωρίζουμε τα τεχνάσματα που μετέληθε η προπαγάνδα ή η φαντασία ή απλώς η ακατανίκητη ανθρώπινη τάση για χειραγώγηση και διασπορά ψευδών ειδήσεων για να αμαυρώσει τη μορφή της πλατωνικής φιλοσόφου. Ό,τι γνωρίζουμε για την Υπατία είναι πρωτίστως ο μύθος. Η μεν ιστοριογραφία την εργαλειοποίησε, η δε λογοτεχνία την παραμόρφωσε και την πρόδωσε: μια επιστήμων που τιμωρήθηκε για τις ανακαλύψεις της, μια ηρωίδα πρόδρομος του φεμινισμού, μια μάρτυρας της ελευθερίας της σκέψης, διαφωτίστρια και ρομαντική, με ελεύθερο στοχασμό, αλλά και σοσιαλίστρια, διαμαρτυρόμενη, οπαδός του τεκτονισμού, του αγνωστικισμού, ιέρεια του νεοπαγανισμού και χριστιανή αγία.⁶ Ωστόσο η Υπατία δεν υπήρξε τίποτε από όλα αυτά, όπως θα δούμε.

Για κάποιον που ασχολείται μια ζωή με την Υπατία, όπως εγώ, οι τελευταίες δύο δεκαετίες υπήρξαν εκπληκτικές. Ποτέ άλλοτε δεν παρατηρήθηκε σε

2007, 102]. Η ακριβής τοποθεσία όπου έριξαν το σώμα της Υπατίας στις φλόγες, ονόματι Κιναρών, είναι αβέβαιη: πβ. ιδ. R. НОСНЕ, Hyratia, die Tochter Theons. *Philologus* 15 (1860) 435-474: σημ. 106.

5 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ, VII, 14, 1 (HANSEN, Socrates, ό.π. σημ. 2, 359, 23-26). Για τον ρόλο ταραξία που διαδραμάτισαν οι *παραβαλανείς* [«die Schutztruppe des Bischofs» («η σωματοφυλακή του επισκόπου»)], σύμφωνα με την εύστοχη περιγραφή του H. HARICH-SCHWARZBAUER, Hyratia: die spätantiken Quellen: eingeleitet, kommentiert und interpretiert. Bern – Berlin – Bruxelles et al. 2011, 209], πβ. J. ROUGÉ, La politique de Cyrille d'Alexandrie et le meurtre d'Hypatie. *Cristianesimo nella Storia* 11.3 (1990) 485-504: 491. G. W. BOWERSOCK, Parabalani: A Terrorist Charity in Late Antiquity, στο: C. BONNET – A. MARCONE (επιμ.), *Mélanges Leandro Polverini. Anabases* 12 (2010) 45-54.

6 Στην επιβίωση της Υπατίας, την πρόσληψη της μορφής της και την εξέλιξη του μύθου της στην ιστορία των επιστημών, της λογοτεχνίας και της τέχνης κατά την περίοδο του Μεσαίωνα και τη σύγχρονη εποχή είναι αφιερωμένο το δεύτερο μέρος (*Betraying the Facts*, «Αποκαλύπτοντας τα γεγονότα») της μελέτης της S. RONCHEY, Irazia. La vera storia (nuova edizione riveduta e ampliata). Milano 2023, στην οποία παραπέμπουμε τον αναγνώστη.

μια τόσο μικρή χρονική περίοδο τέτοια πληθώρα δημοσιεύσεων: επιστημονικά βιβλία και άρθρα, έργα μυθοπλασίας, υβριδικές συμβολές, μεταξύ των μεν και των δε. Αλλά και επιστημονικά συνέδρια, συμπόσια, εκδηλώσεις, παραστάσεις, θεατρικοί μονόλογοι· και μια σωρεία διαδικτυακού υλικού με μαρτυρίες, γνώμες, συνοπτικές ιστορικές παρουσιάσεις, βιογραφικά στοιχεία και ενθυμήματα, που συχνά πολλαπλασιάζονται με αλληπάλληλες απηχήσεις και αντανακλάσεις όπως σε μια τεράστια αίθουσα με κάτοπτρα.

Στην ανάδειξη όλης αυτής της εσοδείας συνέβαλε εν μέρει η ταινία του Αλεχάντρο Αμεναμπάρ του 2010. Ωστόσο η νέα αυτή πορεία της Υπατίας στα σύγχρονα μέσα, ο νέος της μύθος, είναι αποτέλεσμα ευρύτερα του πνεύματος της εποχής. Δεν πρόκειται πλέον για ερμηνεία κάποιων πεφωτισμένων διανοούμενων, οι οποίοι έβλεπαν στη μορφή της την αποτύπωση της ανεκτικότητας και της ελευθερίας της σκέψης· ούτε για την ερμηνεία κάποιων πεπαιδευμένων ρομαντικών, οι οποίοι εξυμνούσαν στο πρόσωπό της την ηρωική αγνότητα και την πίστη στα αρχαία ελληνικά ιδεώδη· ούτε για υποστηρικτές ενός λαϊκισμού ενάντια στον κλήρο ή μιας επιστημονικής λογοκρατίας που εναντιώνεται στα δόγματα της θρησκείας και της πίστης· ούτε, όπως θα δούμε, για θιασώτες ενός νεοπαγανιστικού εσωτερισμού και μιας ιερής παράδοσης που διαφύλαττε η Υπατία με το ιερατικό της χάρισμα, και αποτελούσε το άλλο πρόσωπο της μαθηματικής και αστρονομικής γνώσης που καλλιεργούσε η ίδια· ή τέλος για θεωρητικούς του φεμινισμού και του μεταφεμινισμού, που την έβλεπαν ως πρότυπο χειραφέτησης και θύμα της πολεμοχαρούς ανδρικής εξουσίας. Όλα τα παραπάνω συνιστούν μέρος της τύχης της Υπατίας στο πέρασμα των αιώνων, αρχής γενομένης από τον αιώνα των Φώτων ως τον εικοστό, μια μεταθανάτια ζωή που ανήκει σε ένα παρελθόν στο οποίο όσοι αναγνώριζαν τους εαυτούς τους στην προσωπικότητά της, στην ανεκτικότητά της, στην ανεξαρτησία, στην ιδιαιτερότητα, στο «δημόσιο μαρτύριό» της ήταν ουσιαστικά οι πνευματικές ελίτ.

Σήμερα ο μύθος της Υπατίας δεν ανήκει πλέον στις ελίτ αλλά στο σύνολο. Γιατί η Υπατία, για να παραπέμψουμε στο επίγραμμα που της αφιερώνεται στην *Παλατινή Άνθολογία*,⁷ είναι ένα άστρο που όχι μόνο δεν έχει ξεθωριάσει στο πέρασμα των αιώνων, αλλά αντιθέτως έχει γίνει πιο λαμπρό, πιο φωτεινό, πιο ευδιάκριτο, πιο καθολικό, έτσι καθώς σταδιακά διευρυνόταν η παιδεία, η φιλαναγνωσία, η μόρφωση, η γνώση του παρελθόντος από τις ελίτ στις κοινωνικές μάζες.

7 Πρόκειται για επίγραμμα του Παλλαδά, *Παλ. Άνθ.*, IX, 400 [βλ. P. WALTZ (επιμ.), *Anthologie grecque, première partie: Anthologie Palatine*, VIII. Paris 1974, 25]· σχετικά με τη χρονολόγηση του Παλλαδά βλ. A. CAMERON, *Palladas: New Poems, New Date?*, στο: *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Wandering Poets and Other Essays on Late Greek Literature and Philosophy*. Oxford – New York 2016, 91-112.

Η ιστορία της Υπατίας μιλά στις ευρύτερες κοινωνικές ομάδες διότι διαγράφεται μέσα από έναν αστερισμό συμβόλων που αποτυπώθηκε στη συλλογική εμπειρία. Η ήττα, οι διαχωρισμοί και οι διακρίσεις, η βία, η καταφανώς αμετάκλητη και ανελέητη αδικία στον κόσμο που ζούμε, η οποία ωστόσο βρίσκει απάντηση από την ολοένα και μεγαλύτερη χορεία των μεταγενέστερων, συγκροτούν έναν από τους πιο καθολικούς μύθους της ανθρώπινης κατάστασης. Σε αυτήν τη γυναίκα, η οποία δολοφονήθηκε από μία τόσο φανατική και βάνανυση εξουσία που έμεινε ατιμώρητη στο πέρασμα των αιώνων, φαίνεται πως αναγνωρίζουν κάτι από τον εαυτό τους όλοι εκείνοι που έχουν υποστεί κάποια αδικία: όχι μόνον οι γυναίκες, ούτε κατ' ανάγκην οι φεμινίστριες, που μέχρι σήμερα πέφτουν θύματα αδικίας, διακρίσεων, σωματικής βίας· αλλά οποιοσδήποτε, ανεξαρτήτως φύλου, έχει υποστεί δίωξη λόγω της πίστης του σε ένα ιδεώδες· ή έχει πέσει θύμα του φανατισμού και της μισαλλοδοξίας που αναδύθηκαν την τρίτη χιλιετία, θύμα των κάθε είδους θρησκευτικών, ιδεολογικών, φυλετικών διακρίσεων· ή όποιος απλώς ενοχλείται από όλα αυτά· ή όποιος καθ' οιονδήποτε τρόπο έχει χάσει την κοινωνική του θέση, όποια κι αν ήταν, μέσα στη βίαιη και ραγδαία μεταβολή των κοινωνιών που ευνοεί η σύγχρονη εποχή και η οποία στα μάτια ενός ολοένα μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων μοιάζει με εκείνη την εποχή της παρακμής και της πτώσης της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που συνέβη τον πέμπτο αιώνα, κατά τον οποίο έζησε και βρήκε τον θάνατο η Υπατία — αλλά που ευχόμαστε να μπορεί να συγκριθεί και με μια νέα αρχή σαν εκείνη της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, του Βυζαντίου, όπου επί ένδεκα αιώνες η μνήμη της Υπατίας παρέμεινε ζωντανή και η διδασκαλία του Πλατωνισμού συνεχίστηκε αδιάκοπα.

I.

Στην αυγή του 5ου αιώνα στην Αλεξάνδρεια «η Υπατία ήταν μια διδάσκαλος τόσο ικανή, σωστή και σοφή, τόσο εκπληκτικά ωραία και συναρπαστική» που οι μαθητές της την ερωτεύονταν, γράφει ο *Σουΐδας*, το βυζαντινό λεξικό του 10ου αιώνα, στο εκτενές λήμμα που τιτλοφορείται «Υπατία, ἢ περὶ τοῦ στασιώδους τῶν Ἀλεξανδρέων».⁸

Αφηγείται ο Σωκράτης ο Σχολαστικός στην *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*: «Υπήρχε μια γυναίκα κάποτε στην Αλεξάνδρεια, που το όνομά της ήταν Υπατία. Ήταν κόρη του Θέωνος, φιλοσόφου της Αλεξάνδρειας, και άγγιξε τέτοιες κορυφές γνώσης, ώστε [...] να αναλάβει τη διεύθυνση της πλατωνικής σχολής που είχε ιδρύσει ο Πλωτίνος και να παρουσιάσει όλες τις φιλοσοφικές κατηγορίες ελεύ-

8 ΣΟΥΪΔΑΣ v 166 (ADLER, Suidae, ό.π. σημ. 3, IV, 644, 18-28) = ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ, Ἰσιδώρου Βίος, απ. *102 (ZINTZEN, Damascii, ό.π. σημ. 3, 77, 7-17) = απ. 43A-C (ATHANASSIADI, Damascius, ό.π. σημ. 3, 128, 7-20).

θερα σε όποιον επιθυμούσε [...]. Από κάθε μέρος συνέρρεαν κοντά της όσοι ήθελαν να σπουδάσουν φιλοσοφία».⁹

Στην Αλεξάνδρεια του 5ου αιώνα, η Υπατία ανήκε λοιπόν στην πνευματική αριστοκρατία της σχολής του Πλωτίνου και του Πορφύριου και μέσω της οικογενειακής παράδοσης είχε κληρονομήσει την *διαδοχήν* της διδασκαλίας. Ένα δημόσιο βήμα, στο οποίο δίδασκε «σε όποιον ήθελε να την ακούσει τον στοχασμό του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη και των άλλων φιλοσόφων», όπως αναφέρει ο *Σουΐδας*, παραδίδοντας την αφήγηση του Δαμάσκιου.¹⁰

Η εν λόγω φιλοσοφική θεώρηση περιελάμβανε την επιστήμη των αριθμών και τη μελέτη των άστρων. Η μύηση στις επιστήμες ήταν την εποχή εκείνη, και ειδικότερα στη σχολή της Αλεξάνδρειας, προϋπόθεση κάθε φιλοσοφικής θεώρησης: έχει γίνει πολύς λόγος μεταξύ των μελετητών για το «αδιευκρίνιστο όριο μεταξύ μαθηματικών και φιλοσοφίας» στις νεοπλατωνικές σχολές.¹¹

Γράφει ο Δαμάσκιος, τελευταίος σχολάρχης στην πλατωνική ακαδημία της Αθήνας στη βιογραφία του δασκάλου του και μνητή του στον μυστικισμό Ισιδώρου – πρόκειται για αξιόπιστη μαρτυρία παγανιστικής προέλευσης που ανήκει στην παράδοση του πλατωνισμού:

«Ο Ισίδωρος ήταν πολύ διαφορετικός από την Υπατία, όχι απλώς στον βαθμό που ένας άνδρας μπορεί να διαφέρει από μία γυναίκα, αλλά και στον βαθμό που ένας αληθινός φιλόσοφος μπορεί να διαφέρει από μία γυναίκα που είναι αφοσιωμένη στη γεωμετρία».¹²

Το έργο ακριβώς του Θέωνος και της Υπατίας, τουλάχιστον όπως παραδίδεται από την παράδοση, άμεση και έμμεση, υποδηλώνει ότι πατέρας και κόρη, στις

9 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ, VII, 15, 1 (HANSEN, Socrates, ό.π. σημ. 2, σ. 360, 19-21)· πβ. ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΣ, 8, 9 [J. BIDEZ (επιμ.), *Philostorgius, Kirchengeschichte*. Berlin – Boston 2013, 111 = B. BLECKMANN – M. STEIN (επιμ.), *Philostorgios Kirchengeschichte*. Paderborn 2015, 366, 1-5].

10 ΣΟΥΪΔΑΣ υ 166 (ADLER, *Suidae*, ό.π. σημ. 3, IV, 644, 16-18) = ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ, *Ίσιδώρου Βίος*, απ. *102 (ZINTZEN, *Damascii*, ό.π. σημ. 3, 77, 5-7) = απ. 43A (ATHANASSIADI, *Damascius*, ό.π. σημ. 3, σ. 128, 6).

11 Για την επιστημονική μύηση ως προϋπόθεση κάθε φιλοσοφικής αναζήτησης και για το «αδιευκρίνιστο όριο μεταξύ μαθηματικών και φιλοσοφίας» («the messy border between mathematics and philosophy») στις νεοπλατωνικές σχολές πβ. την πρόσφατη σύνοψη του E. J. WATTS, *Hypatia. The Life and Legend of an Ancient Philosopher*. Oxford 2017, σσ. 31-35· αξίζει να συμβουλευθεί κανείς και τη μελέτη του D. O'MEARA, *Pythagoras Revived: Mathematics and Philosophy in Late Antiquity*. Oxford 1989.

12 Η παραπομπή από τον Δαμάσκιο για τις διαφορές του Ισιδώρου από την Υπατία προέρχεται από τον *Ίσιδώρου Βίον*, απ. *164 (ZINTZEN, *Damascii*, ό.π. σημ. 3, σ. 218) = ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλ.* [R. HENRY (επιμ.), *Photius, Bibliothèque*, I-IX. Paris 1959-1991, VI, 38, 13-15] = απ. 106A (ATHANASSIADI, *Damascius*, ό.π. σημ. 3, 253).

δημόσιες διδασκαλίες τους, δεν δίδασκαν τον θεωρητικό πλατωνισμό, αλλά τις πρακτικές, μαθηματικές, γεωμετρικές, αστρονομικές διδασχές του. Γνωρίζουμε πως η Υπατία συνέταξε με πολύ ζήλο τα κριτικά σχόλια (*παρανάγνωσιν*) στο τρίτο βιβλίο της *Άλμαγέστης* του Πτολεμαίου από το σχόλιο του πατέρα της Θέωνος στον παραδεδομένο τίτλο από την κύρια μαρτυρία της χειρόγραφης παράδοσης, όπου διαβάζουμε: *Ἐκδόσεως παραναγνωσθείσης τῆ φιλοσόφῳ θυγατρὶ μου Ὑπατίᾳ* («Ἐκδοση θεωρημένη από την κόρη μου τη φιλόσοφο Υπατία»).¹³ Επιπλέον, η ίδια η Υπατία έγραψε, σύμφωνα με τον *Σουΐδα*, ερμηνευτικά υπομνήματα για τα έργα που αποτελούσαν βασικά διδακτικά εγχειρίδια της εποχής: τα *Κωνικά* του Απολλώνιου του Περγαίου και την *Άλγεβρα* του Διόφαντου, αλλά πιθανότατα και έναν σχολιασμό στους *Προχείρους κανόνας* του Πτολεμαίου, που ονομάστηκε *Άστρονομικὸς κανὼν*.¹⁴

13 Για τη συνεισφορά της Υπατίας ως επιμελήτριας της σχολιασμένης έκδοσης της *Άλμαγέστης* (και όχι ως υπεύθυνης για την αναθεώρηση του υπομνηματισμού του πατέρα της) βλ. τα επιχειρήματα στο άρθρο του Α. CAMERON, *Isidore of Miletus and Hypatia: on the Editing of Mathematical Texts*. *GRBS* 31 (1990) 103-187 (βλ. επίσης ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Hypatia: Life, Death, and Works*, στο: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Wandering*, ό.π. σημ. 7, 185-203: 190-194), ο οποίος αντικρούει και αναθεωρεί τις υποθέσεις που διατυπώθηκαν από τον Α. ROME (επιμ.), *Commentaires de Pappus et de Théon d'Alexandrie sur l'Almageste*, III, *Théon d'Alexandrie, Commentaire sur les livres 3 et 4 de l'Almageste (StT, 106)*. Città del Vaticano 1943, CXVII-CXXI· από την Anne Tihon στο: T. MOGENET – A. TIHON (επιμ.), *Le «Grand Commentaire» de Théon d'Alexandrie aux Tables faciles de Ptolémée (StT, 215)*. Città del Vaticano 1985, I, 221· και από τον W. KNORR, *Textual Studies in Ancient and Mediaeval Geometry*. Boston 1989, 756 κ.εξ. Πβ. τέλος τον απολογισμό του Μ.Α.Β. DEAKIN, *Hypatia of Alexandria. Mathematician and Martyr*. Amherst, NY 2007, 91-94 και τις σημειώσεις στις σ. 189-190. Για μια σύντομη μνεία στο επιστημονικό έργο της Υπατίας βλ. J. HERRIN, *Mathematical Mysteries in Byzantium: the Transmission of Fermat's Last Theorem*. *Dialogos* 6 (2000) 21-44: 25. Για την επιγραφή (*inscriptio*) του Θέωνος (*Ἐκδόσεως παραναγνωσθείσης τῆ φιλοσόφῳ θυγατρὶ μου Ὑπατίᾳ*), που περιλαμβάνεται στο Φλωρεντινό χφ. (Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, *Plut.* 28.18), βλ. περισσότερα στον ROME, *Commentaires*, 807, 4-5· βλ. επίσης DEAKIN, *Hypatia of Alexandria*, ό.π. σημ. 13, 91, 109, ο οποίος θεωρεί την επιγραφή ως «ενέργεια ενός περήφανου πατέρα, που υποβάθμισε τη δική του εργασία για να τιμήσει τη φανερή βελτίωση που επέφερε η κόρη του» («the action of a proud father, suppressing his own work in favor of a manifest improvement by his daughter»).

14 Σχετικά με τις άλλες εργασίες της Υπατίας, και ειδικά ως προς την ερμηνεία του χωρίου από τον *Σουΐδα* (που μας το παραδίδει ο Ησύχιος ο Μιλήσιος), στο οποίο γίνεται λόγος για τον *Άστρονομικὸν κανόνα*, πβ. P. TANNERY, *L'article de Suidas sur Hypatie*. *Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux* 2 (1880) 197-201, ανατ. στο: J. L. HEIBERG – H. G. ZEUTHEN (επιμ.), P. TANNERY, *Mémoires scientifiques*. Toulouse – Paris 1912, I, 199· DEAKIN, *Hypatia of Alexandria*, ό.π. σημ. 13, 95-101 και τις σημειώσεις στις σελίδες 190-192.

Όστος από αυτές τις πληροφορίες των πηγών είναι απολύτως αυθαίρετο να συμπεράνουμε ότι η Υπατία έκανε αστρονομικές παρατηρήσεις που προετοίμασαν τη σύγχρονη επιστημονική εξέλιξη. Έτσι, είναι ριψοκίνδυνο να δει κανείς στον *Άστρονομικόν κανόνα* που μνημονεύεται στις πηγές ένα πρωτότυπο έργο.¹⁵ Οι μόνες εφευρέσεις της Υπατίας για τις οποίες μπορούμε να είμαστε βέβαιοι είναι τα όργανα που κατασκεύαζε για τους μαθητές της: ένας επίπεδος αστρολάβος, που σήμερα θεωρείται από τους επιστήμονες μάλλον ξεπερασμένος, ένας υδροσκόπος (όργανο για την ανίχνευση υπόγειων υδάτων), ο οποίος είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον του σπουδαίου μαθηματικού Pierre Fermat, και ένα αερόμετρο σύμφωνα με τη μαρτυρία του μαθητή της Συνέσιου.¹⁶ Όλα τα υπόλοιπα είναι εικασίες.

Το υποτιθέμενο «μυστήριο» των έργων της Υπατίας, η υποψία πως άλλα γραπτά της κείμενα μπορεί να χάθηκαν ή να διασώθηκαν ως ψευδεπίγραφα, ανήκουν στη σφαίρα της φαντασίας για τους περισσότερους μελετητές και έχουν δώσει τροφή στον μύθο της Υπατίας ως θηλυκού Γαλιλαίου, που καταδικάστηκε από την Ιερά Εξέταση για τις ανακαλύψεις του. Πιο πρόσφατα, έχουν πληθύνει οι θεωρίες σχετικά με το υποτιθέμενο «σύστημα της Υπατίας» ως πρόδρομο του συστήματος του Κοπέρνικου,¹⁷ ή σχετικά με πιθανές, όσο και θεμελιώδεις,

15 Όπως έχουν επισημάνει τόσο ο CAMERON, *Hypatia*, ό.π. σημ. 13, 193-195, όσο και ο KNORR, *Textual Studies*, ό.π. σημ. 13, οι δύο κύριοι μελετητές που επιχειρήσαν να διακρίνουν και να απομονώσουν τις παρεμβάσεις της Υπατίας εντός της εξηγητικής παράδοσης που ενσωματώνεται στα κείμενα εκείνα που σύμφωνα με τις πηγές είχε υπομνηματίσει, η συμβολή της δείχνει να είναι στοιχειώδης και κατ' ουσίαν παιδαγωγική: «Οι υπερβολικές προσδοκίες ασφαλώς συντρίβονται» («The more extravagant expectations are certainly dashed»), ενώ το περιεχόμενο των παρεμβάσεών της είναι «εξηγητικό παρά κριτικό, προορισμένο για χρήση από αρχάριους μαθητές» («exegetical rather than critical, designed for the use of elementary students»), σύμφωνα με τον CAMERON, *Hypatia*, ό.π. σημ. 13, σ. 194. Ο Knorr, μάλιστα, θεωρεί πως, όπως προκύπτει, η Υπατία διέθετε «ουσιαστικά νου χωρίς πρωτοτυπία» («essentially trivial mind»).

16 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Επιστολή 15* [A. GARZYA – D. ROQUES (επιμ.), *Synésios de Cyrène, Correspondance: Lettres I-CLVI, II-III*. Paris 2000, 26]· *Περί του δώρου*, 4 [J. LAMOUREUX – N. AUJOUAT (επιμ.), *Synésios de Cyrène, Opuscules III, VI*. Paris 2008, 179-180]. Για την πιθανή μαντική χρήση και των δύο οργάνων εκ μέρους του Συνέσιου, με έμφαση στην υδρομαντεία, πβ. M. DZIELSKA, *Hypatia of Alexandria*. Cambridge, MA 1995, 78-79, 142, μαζί με σημ. 67 και 68. Σχετικά με το κείμενο με τίτλο “Observation de Monsieur de Fermat sur Synesius”, που δημοσιεύθηκε αρχικά στη γαλλική μετάφραση της πραγματείας *Della misura delle acque correnti* του Βενεδικτίνου μοναχού Benedetto Castelli (84-87), βλ. P. TANNERY – C. HENRY (επιμ.), *Œuvres de Fermat*. Paris 1891, I, Appendix, 362.

17 Για «σύστημα της Υπατίας», ως πρόδρομο του συστήματος του Κοπέρνικου, κάνει λόγο, μολονότι σε μη επιστημονικό πλαίσιο, ένα βιβλίο θαυμαστό και διαδεδομένο, η μελέτη του A. FERRETTI, *Renaissance en Paganie*. Montréal 1987, 37. Αναζητεί –και πράγματι βρίσκει– χαμένες θεμελιώδεις εργασίες της Υπατίας, τις οποίες πρέπει να είχε καταχρηστι-

επιστημονικές γνώσεις που περιλαμβάνονται σε ύστερα έργα της Υπατίας και οι οποίες δεν έφτασαν ως τη σύγχρονη εποχή λόγω της δολοφονίας της και καταστράφηκαν εξαιτίας του «εκκλησιαστικού διωγμού» που υπέστη ο φιλοσοφικός της στοχασμός και η σχολή της.¹⁸ Πράγμα απολύτως απίθανο.

Πρόκειται για υποθέσεις μαθηματικών και ιστορικών της επιστήμης που φαίνεται να έχουν προβάλλει αναδρομικά στο πολιτικο-εκκλησιαστικό ζήτημα του 5ου αιώνα τις καταπιεστικές πρακτικές της Καθολικής Εκκλησίας της Αντιμεταρρύθμισης, προσθέτοντας έτσι στη φαντασμαγορία της μετά θάνατον επιβίωσης της Υπατίας στα κείμενα ένα επιπλέον προσωπείο. Πράγμα που έρχεται σε αντίθεση τόσο με τις πληροφορίες που παραδίδονται ομόφωνα από τις αρχαίες πηγές, όσο και με τη θεμελιώδη υπεράσπιση της μνήμης της Υπατίας που είναι κοινή σε ολόκληρη την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση. Και σε κάθε περίπτωση η επιμέλεια με την οποία η χιλιετία του Βυζαντίου αφοσιώθηκε στη διατήρηση του έργου των στοχαστών της ύστερης αρχαιότητας καθιστά σχεδόν αδύνατη την υπόθεση για την ολοσχερή απώλεια ενός *corpus* έργων, ή τουλάχιστον των

κά οικειοποιηθεί ο ανδροκρατούμενος πολιτισμός, στο άβολο και στενόχωρο κεφάλαιο «Hypatia of Alexandria» ο M. E. WAITHE (επιμ.), *A History of Women Philosophers, I, Ancient Women Philosophers. 600 B.C. – 500 A.D.* Dordrecht – Boston – Lancaster 1987, 176-192. Για τις πρόσφατες εικασίες σχετικά με την Υπατία εκ μέρους μαθηματικών και ιστορικών της επιστήμης που ανεπαρκώς πληροφορημένοι παραπληροφορούν, πβ. λ.χ. B. J. WHITFIELD, *The Beauty of Reasoning: A Reexamination of Hypatia of Alexandria (sic).* *The Mathematics Educator* 6 (1995) 14-21· L. M. OSER, *Women in Mathematics.* Cambridge, MA – London 1974, 27· M. B. OGILVIE, *Women in Science: Antiquity through the Nineteenth Century.* Cambridge, MA 1986· L. S. GRINSTEIN – P. J. CAMPBELL, *Women of Mathematics: A Biobibliographic Sourcebook.* New York 1987· και τις παρεμβάσεις των A. W. RICHESON, *Hypatia of Alexandria,* *National Mathematics Magazine* 15.2 (1940) 74-82, B. L. VAN DER WAERDEN, *Science Awakening* (αγγλ. μτφρ. A. DRESDEN με προσθήκες του συγγραφέα). New York 1963, R. JACOBACCI, *Women of Mathematics,* *Arithmetic Teacher* 17.4 (1970) 316-324, και T. PERL, *Math Equals: Biographies of Women Mathematicians + Related Activities.* Menlo Park, CA 1978, που παραπέμπονται στον DZIELSKA, *Hypatia,* ό.π. σημ. 16, 25 και σημειώσεις στο ίδιο.

- 18 Η υπόθεση περί επιβίωσης σημαντικών έργων της Υπατίας που σώθηκαν ανώνυμα ή ως ψευδεπίγραφα έχει ήδη υποστηριχθεί από τον P. TANNERY, *Sur la religion des derniers mathématiciens de l'Antiquité,* *Annales de Philosophie Chrétienne* 34 (1896) 26-36, ανατ. στο: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Mémoires,* ό.π. σημ. 14, II, 527-539· και φαίνεται να γίνεται αποδεκτή στον DZIELSKA, *Hypatia,* ό.π. σημ. 16, 72. Αντιθέτως, την αποκλείει ο DEAKIN, *Hypatia of Alexandria,* ό.π. σημ. 13, που θεωρεί ότι είναι ενδεχομένως πιθανή, αν και ατεκμηρίωτη, μόνον η υπόθεση του Wilbur Knorr, ο οποίος, στηριγμένος σε υφολογικά δεδομένα, εικάζει πως η Υπατία είχε συμβάλει και στην έκδοση της *Κύκλου μετρήσεως* του Αρχιμήδη, έργο το οποίο μας σώζεται κυρίως χάρη σε λατινικές μεταφράσεις, αλλά και, υποτυπωδώς, σε μια ανώνυμη πραγματεία *Περί ίσοπεριμέτρων σχημάτων* και σε ένα σύντομο έργο γεωμετρίας, το *De curvis superficibus:* πβ. KNORR, *Textual Studies,* ό.π. σημ. 13, κεφ. 11.

επιστημονικών επιτευγμάτων και της προόδου μιας ολόκληρης σχολής.

Όπως είναι φυσικό, δεν υπήρξαν όλοι οι επιστήμονες τόσο ευφάνταστοι. Ένας έγκριτος Αυστραλός μαθηματικός που έφυγε σχετικά πρόσφατα από τη ζωή, ο Michael Deakin, μας προσέφερε, στα πολυάριθμα έργα του για την Υπατία, έναν άσπογο, ακριβή και αξιόπιστο απολογισμό της προσωπικότητάς της ως επιστήμονος και των μαθηματικών της διδασχών, ή τέλος πάντων όλων εκείνων των στοιχείων που είμαστε σε θέση να ανασυνθέσουμε για το πρόσωπό της.¹⁹ Επισημαίνω, ωστόσο, την πιο πρόσφατη παραδοξολογία που ανέκυψε στην επιστημονική κοινότητα: ένας Καναδός αστρονόμος, ο Ari Belenkiy, δεν είναι απλώς πεπεισμένος αλλά έχει πείσει και άλλους μη ειδικούς επιστήμονες και μελετητές πως η Υπατία δολοφονήθηκε λόγω της σύγκρουσής της με την Εκκλησία της Αλεξάνδρειας σχετικά με τον αστρονομικό υπολογισμό της ημερομηνίας του Πάσχα.²⁰ Μια υπόθεση η οποία δεν επαληθεύεται από καμία αρχαία πηγή.

19 Εκτός από τα M. A. B. DEAKIN, Hypatia and Her Mathematics, *American Mathematical Monthly* 101 (1994) 234-243, και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, The Primary Sources for the Life and Works of Hypatia of Alexandria. Clayton 1995, βλ. ιδίως DEAKIN, Hypatia of Alexandria, ό.π. σημ. 13, 87-113 (μια παρουσίαση και αποτίμηση των έργων που αποδίδονται στην Υπατία μέσω των πηγών) και σημειώσεις στις σ. 189-196· σ. 115-133 (μαθηματικές θεωρήσεις) και σημειώσεις των σ. 196-202. Πβ. επίσης C. LACOMBRAGE, Hypatie, Synésios de Cyrène et le patriarcat alexandrin, *Byz* 71 (2001) 404-421: 404-409. Μια εύλογη απόπειρα σκιαγράφησης των προσώπων της Υπατίας και του Θέωνος στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της επιστήμης στην ύστερη αρχαιότητα έχει γίνει από τον A. BERNARD, Theon of Alexandria and Hypatia, στο: L. GERSON (επιμ.), *The Cambridge History of Philosophy in Late Antiquity*, I. Cambridge 2010, 417-436.

20 Βάσει της ακραίας θεωρίας του Belenkiy, η Υπατία υπήρξε «θύμα μιας πολιτικής θύελλας που προκλήθηκε λόγω της διαφωνίας με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία για την ημερομηνία του Πάσχα του 417 μ.Χ., αφού διατύπωσε αστρονομικές κριτικές παρατηρήσεις σχετικά με την εαρινή ισημερία. Η ατμοσφαιρική διάθλαση, ένα φαινόμενο άγνωστο στην Υπατία, μπορεί να την είχε οδηγήσει στο συμπέρασμα πως η ισημερία ήταν στις 16 Μαρτίου, ημερομηνία που αποδεχόταν η Ρωμαϊκή Εκκλησία, αντί για τις 21 Μαρτίου, ημερομηνία που υποστήριζε η Εκκλησία της Αλεξάνδρειας. Η θέση της ενδέχεται να απειλούσε το καθιερωμένο κύρος της Εκκλησίας της Αλεξάνδρειας σε ό,τι αφορούσε τον υπολογισμό της ημερομηνίας του Πάσχα για ολόκληρη τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία [...] Η εν λόγω πολιτική απειλή οδήγησε στη δολοφονία της από ένα πλήθος Χριστιανών» («a victim of a political cataclysm stemming from disagreement within the Roman Empire on the date of Easter in AD 417, after she provided critical expertise in astronomy relating to the vernal equinox. Atmospheric refraction, a phenomenon unknown to Hypatia, could have led her to conclude that the equinox fell on 16 March, the date agreeable to the Roman Church, rather than on 21 March, the date championed by Alexandria. Her position could have threatened the Alexandrian Church's established authority in the matter of dating Easters for the whole of the Roman Empire [...] This political threat led a Christian mob to kill her»): A. BELENKIY, An Astronomical Murder? *Astronomy and Geophysics* 51.2 (2010) 9-13· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, The Novatian «Indifferent Canon» and Pascha in Alexandria in

Απεναντίας: για όποιον γνωρίζει τόσο την προσωπικότητα και τα επιστημονικά ενδιαφέροντα της Υπατίας, όσο και την Αλεξάνδρεια της εποχής εκείνης, φαντάζει εξαιρετικά απίθανο να ασχολήθηκε ποτέ εκείνη με τον υπολογισμό του Πάσχα ή να είχε ποτέ βρεθεί σε αντιπαράθεση με τη χριστιανική εκκλησιαστική ηγεσία για ένα τέτοιο θέμα: ακόμη λιγότερο πιθανό είναι το να δολοφονήθηκε για έναν τέτοιο λόγο.

II.

Η Υπατία λοιπόν, πέρα από πλατωνική φιλόσοφος, ήταν ασφαλώς μαθηματικός και αστρονόμος, με την αρχαία όμως προεπιστημονική έννοια. Δεν έκανε κάποια ανακάλυψη, ούτε ήταν πρόδρομος των επιστημονικών θεωριών του Κοπέρνικου, ούτε ήταν ένας θηλυκός Γαλιλαίος. Σε τί λοιπόν οφείλει το μεγάλο κύρος του οποίου έχαιρε, ώστε «από παντού συνέρρεαν για να την ακούσουν όσοι ήθελαν να αφοσιωθούν στη φιλοσοφία», όπως παραδίδει ο Σωκράτης ο Σχολαστικός στην *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* του;²¹ Το γεγονός πως, πέρα από πλατωνική φιλόσοφος, μαθηματικός και αστρονόμος, ή μάλλον ακριβώς επειδή ήταν ταυτοχρόνως αυτά τα τρία, η Υπατία ήταν μία «ιέρεια».

Υπήρχε, στις πλατωνικές σχολές, μια πτυχή μυστικισμού, που σήμαινε τη μετάδοση 'αποκρυφιστικών' γνώσεων –υπό την έννοια ότι δεν ήταν προσιτές στους αρχάριους, παρά μόνο σε έναν περιορισμένο κύκλο μυημένων– οι οποίες αφορούσαν το θείο. Πέρα από τη δημόσια διδασκαλία, που παρέδιδε κοντά στο Μουσείο ή σε κάποιο άλλο μέρος του κέντρου της πόλης, γνωρίζουμε για κατ' ιδίαν συναντήσεις, που γίνονταν στην κατοικία της, σε μια απομακρυσμένη συνοικία, με καταπράσινους κήπους.²²

414: Hypatia's Murder Case Reopened. *Vigiliae Christianae* 70 (2016) 373-400.

21 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ, VII, 15, 1 (HANSEN, Socrates, ό.π. σημ. 2, 360, 21-24).

22 Το τελετουργικό αποτύπωμα της διδασκαλίας της Υπατίας θεωρείται αδιαμφισβήτητο από τους P. CHUVIN – M. TARDIEU, *Le «cynisme» d'Hypatie*, *Historiographie et sources anciennes*, στο: J. Y. EMPEREUR – C. DÉCOBERT (επιμ.), *Alexandrie médiévale*, III. Caire 2008, 59-68: 67. Σχετικά με τις «ιδιωτικές συνεδρίες» (*ιδία*) που γίνονταν στην οικία της Υπατίας, οι οποίες ήταν διακριτές από τις «δημόσιες» (*δημοσία*) και διεξάγονταν σε έναν καθιερωμένο χώρο της πόλης, βλ. P. CHUVIN, *Chronique des derniers païens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain, du regne de Constantine à celui de Justinien*. Paris 2009, 366-367: «Η Υπατία αναμφίβολα διοργάνωνε κατ' ιδίαν μυστικές συναντήσεις, σε στενό κύκλο, ενδεχομένως κατ' οίκον, στις οποίες συμμετείχαν ο Συνέσιος και οι συμμαθητές του» [*Hypatie donne sans doute des séances privées (hidia [sic]), en cénacles, et peut-être chez elle, auxquelles assistaient Synésios et ses condisciples*], και CHUVIN – TARDIEU, *Le «cynisme»*, 65. Ότι σε αυτές τις κατ' ιδίαν συναντήσεις η Υπατία προσέφερε μια μυστικιστική «αποκάλυψη» σε έναν περιορισμένο κύκλο είναι γνωστό από τη μελέτη του C. LACOMBRADÉ, *Synésios de Cyrène hellène et chrétien*. Paris 1951, 50, ο οποίος διακρίνει στο έργο του Συνέσιου το αδιαμφισβήτητο αποτύπωμα

Στη διαδρομή με άμαξα από την πόλη στο σπίτι της ήταν που δέχθηκε την επίθεση και δολοφονήθηκε.²³ Ο «ασίγαστος φθόνος» του αρχιεπισκόπου Κυρίλλου, ο οποίος σύμφωνα με τη σχεδόν ομόφωνη μαρτυρία των πηγών της εποχής υπήρξε ο εντολοδότης της δολοφονίας της, ξεχείλισε ακριβώς λόγω του ότι ανακάλυψε την ύπαρξη αυτών των μυστικών συναντήσεων.²⁴

Οι συναντήσεις αυτές έφεραν την Υπατία στο επίκεντρο όχι μόνο του πολιτιστικού αλλά και του θεσμικού βίου της Αλεξάνδρειας, επειδή συνέδεαν στενά σε μία 'ιερή' εταιρεία όχι μόνο πνευματική αλλά και πολιτική την παγανιστική ελίτ της πόλης, που είχε μνηθεί στον Χριστιανισμό από ανάγκη, κατ' απαίτηση των σχετικών διαταγμάτων του αυτοκράτορα Θεοδοσίου που διακήρυτταν μία ενιαία θρησκεία για το Βυζαντινό κράτος.²⁵ Η ελίτ όμως αυτή εξακολουθούσε να είναι ενωμένη από την επιθυμία να διατηρήσει τις ιδιαίτερες παραδόσεις και πεποιθήσεις της: δηλαδή την «ελληνική αγωγή», που αποκαλούσαν ακόμα «παιδεία», εκείνο τον «ελληνικό τρόπο ζωής» που ο εκλεκτός μαθητής της Υπατίας, ο Συνέσιος, αποκαλούσε ως «την πιο γόνιμη και αποτελεσματική μέθοδο καλλιέργειας του νου».²⁶

Σε εκείνη την «κοινότητα» (έταιρεία) ή «αδελφότητα» (φρατρία) η αλεξανδρι-

της «αποκάλυψης του στοχασμού εκείνων των σεβάσιμων δασκάλων που φανέρωνε η Υπατία στην ελίτ των μαθητών της».

- 23 Ενώ «καθώς το συνήθιζε επέστρεφε στην οικία της από μία από τις δημόσιες εμφανίσεις της»: ΣΟΥΪΔΑΣ ν 166 (ADLER, Suidae, ό.π. σημ. 3, IV, 645, 4-12) = ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ, *Ίσιδώρου βίος*, απ. *104 (ZINTZEN, Damascii, ό.π. σημ. 3, 79, 18-25) = απ. 43E (ΑΘΗΝΑΣΣΙΑΔΙ, Damascius, ό.π. σημ. 3, 130, 9-17).
- 24 Για την κρίση «ζήλιας» του Κυρίλλου όταν είδε μπροστά στο σπίτι της Υπατίας το «μεγάλο πλήθος» των αμαξών και των αλόγων που συνωθούνταν στις θύρες πληροφορούμαστε από τον *Σουΐδα* που αντλεί υλικό τόσο από τον Ησύχιο [ΗΣΥΧΙΟΣ = ΣΟΥΪΔΑΣ ν 166 (ADLER, Suidae, ό.π. σημ. 3, IV, σ. 644, 7)], ο οποίος χρησιμοποιεί, όπως ο Σωκράτης ο Σχολαστικός, τη λέξη *φθόνος*, όσο και από τον Δαμάσκιο [ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ, *Ίσιδώρου βίος*, απ. *104 (ZINTZEN, Damascii, ό.π. σημ. 3, 79, 24) = απ. 43E (ΑΘΗΝΑΣΣΙΑΔΙ, Damascius, ό.π. σημ. 3, 130, 9-17) = ΣΟΥΪΔΑΣ ν 166 (ADLER, Suidae, ό.π. σημ.3, IV, 645, 11)], σύμφωνα με τον οποίο ο Κύριλλος «ένιωσε ένα δάγκωμα μες στην ψυχή του» (*δηχθήναι τήν ψυχήν*).
- 25 Οι διατάξεις του Θεοδοσίου ενάντια στην ειδωλολατρία τον Φεβρουάριο και τον Ιούνιο του 391 και τον Νοέμβριο του 392, τα αποκαλούμενα «Θεοδοσιανά διατάγματα», συμπεριλαμβάνονται στον Θεοδοσιανό Κώδικα [Codex Theodosianus, 16, 10, 10 (24 Φεβρουαρίου 391), T. MOMMSEN – P. M. MEYER (επιμ.), *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis* (...), I. Berlin 1905, 899-900: IDEM AAA. AD ALBINVM P(RAEFECTVM) P(RAETORI)O, και 16, 10, 11 (16 Ιουνίου 391), αυτόθι, 900: IDEM AAA. EVAGRIO P(RAE)F(BC)TO AVGVSTALI ET ROMANO COM(ITI) AEG(YPTI)].
- 26 Ανάλυση της φράσης *ελληνική διαγωγή* από τον *Δίωνα* του Συνέσιου στο άρθρο του H.-I. MARROU, Sinesio di Cirene e il neoplatonismo alessandrino, στο: A. MOMIGLIANO (επιμ.), *Il conflitto tra paganesimo e cristianesimo nel secolo IV*. Torino ²1968, 139-164: 157.

νή, παγανιστική, χριστιανική, ενδεχομένως και εβραϊκή, άρχουσα τάξη συσπειρωνόταν προκειμένου να αντιμετωπίσει τις μεταβολές και να προστατεύσει τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά της στο πέρασμα από τη μία δεσποτεία του πνεύματος και της σκέψης στην άλλη.²⁷ Στις συναντήσεις στο σπίτι της Υπατίας συμμετείχαν και τα μέλη της άρχουσας τάξης που προσκαλούσε η κεντρική διοίκηση της Κωνσταντινούπολης. «Οι πολιτικές κεφαλές που είχαν έρθει για να διοικήσουν την πόλη ήταν οι πρώτοι που πήγαιναν να την ακούσουν στο σπίτι της. Διότι, παρόλο που ο παγανισμός είχε σβήσει, το όνομα της φιλοσοφίας φαινόταν ακόμα σπουδαίο και αξιοσέβαστο σε όσους ήταν επιφορτισμένοι με την ευθύνη διαχείρισης του κράτους».²⁸

Ακόμη και ο Ρωμαίος έπαρχος Ορέστης ανήκε σε αυτό τον κλειστό, αν όχι μυστικό, κύκλο, στον οποίο η Υπατία προσέφερε μαθήματα που της απέφεραν ιερούς χαρακτηρισμούς, όπως «μητέρα, αδελφή, δασκάλα, προστάτιδα», «ανώτατη κριτή», «ευλογημένη δέσποινα με θεσπέσια ψυχή» σαν κι αυτούς που δια-

27 Πβ. J. THORB, In search of Hypatia / À la recherche d'Hypatie, στην Προεδρική Ομιλία της Καναδικής Φιλοσοφικής Εταιρείας (Canadian Philosophical Association Presidential Address) για το 2004: <https://www.acrcpa.ca/cpages/presidential-address> (ανακτήθηκε τον Μάιο 2023): «Βοήθησε τους μαθητές της σε μια τεταμένη εποχή εφαρμόζοντας σε ορισμένες χριστιανικές διδαχές τη γνωστή Πλατωνική θεωρία του ευγενούς ψεύδους – όπως θα έκανε άλλωστε και με αρκετές παγανιστικές διδαχές [...]. Σκεφτείτε και πάλι τους μαθητές της Υπατίας. Κατά κάποιον τρόπο ήταν όλοι τους σχιζοφρενείς. Ως Έλληνες ασφαλώς θα είχαν όλοι τους ή οι περισσότεροι λάβει μια ελληνική κλασική παιδεία, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη συνολική θεώρηση του κόσμου. Ωστόσο ζούσαν σε μια κοινωνία –και μάλιστα προορίζονταν να διαδραματίσουν σπουδαίο ρόλο σε μια κοινωνία– στην οποία ολοφάνερα κέρδιζε έδαφος ο Χριστιανισμός: στην πραγματικότητα είχε προσφάτως γίνει σχεδόν υποχρεωτικός. Δεν μπορεί να είχαν μείνει απρόσβλητοι από αυτές τις εντάσεις. Και η Υπατία ήταν σε θέση να τις επιλύσει, ή τουλάχιστον έμοιαζε ικανή να το κάνει. Τους προσέφερε έναν τρόπο να συμφιλιώσουν την παγανιστική τους παιδεία με τις απαιτήσεις του να είναι Χριστιανοί υποδεικνύοντας την κοινή φιλοσοφική αλήθεια που κρυβόταν πίσω από τις δύο θεωρήσεις» («She helped her students with the great tension of the age by applying to certain Christian teachings the typical Platonic doctrine of the noble lie – as she would also have done with many Pagan teachings [...]. Consider again Hypatia's students. In one way or another they were all schizophrenic. As Hellenes they will all or most have had a Greek classical education, with the whole view of the world that that entailed. But they were living in a society –and were set to become important players in a society– in which Christianity was clearly gaining ground; indeed it had recently become pretty much obligatory. They cannot have been immune to these tensions. And Hypatia was able to resolve them, or seemed able to do so. She offered them a way of reconciling their pagan culture with the requirement to be Christian by pointing to a common philosophical truth behind them both»).

28 ΣΟΥΪΔΑΣ Υ 166 (ADLER, Suidae, ό.π. σημ. 3, IV, 644, 31-645, 4) = ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ, *Ισιδώρου βίος*, απ. *104 (ZINTZEN, Damascii, ό.π. σημ. 3, σ. 79, 12-18) = απ. 43E (ATHANASSIADI, Damascius, ό.π. σημ. 3, 130, 1-8).

βάζουμε για εκείνη στις επιστολές του Συνέσιου, όπως θα δούμε στη συνέχεια.²⁹ Σε εκείνο τον κύκλο η Υπατία μετέδιδε, μαζί με τις ιδιαίτερες επιστημονικές γνώσεις των πλατωνικών σχολών, μια εκπαίδευση ιδιαίτερος χρήσιμη για εκείνη τη μεταβατική περίοδο. Δεν ήταν απαραίτητο να προδώσει την πίστη της ή να αλλαξοπιστήσει. Το Έν του Πλωτίνου και ο Θεός των Χριστιανών μπορούσαν να ταυτιστούν. Δεν υπήρχε λόγος να αντιμάχονται οι θρησκείες μεταξύ τους, διότι δεν διέφεραν σημαντικά η μία από την άλλη παρά μόνο σε λεπτομέρειες που ανήκαν περισσότερο στον χώρο του μύθου και απευθύνονταν στους πιο απλοϊκούς. Οι μύθοι των Ολύμπιων θεών του παγανισμού, το ίδιο όπως και τα δόγματα, δηλαδή «κοινές» δοξασίες της χριστιανικής πίστης, μεταξύ των οποίων και η ανάσταση από τη σάρκα, προορίζονταν για τους μη 'φιλοσόφους'. «Σε ό,τι αφορά την ανάσταση για την οποία τόσο συχνά γίνεται λόγος απέχω πολύ από το να συμμορφωθώ με τις κοινές δοξασίες»,³⁰ θα γράψει σε μία από τις επιστολές του ο Συνέσιος, μαθητής της Υπατίας αλλά και χριστιανός επίσκοπος Πτολεμαΐδας στην Κυρήνη.

Η Υπατία δεν ήταν μόνο δασκάλα που κατεύθυνε και διαμόρφωνε συνειδήσεις σε πολιτικό πλαίσιο. Ήταν και η ίδια πολιτικός. Οι πηγές την περιγράφουν ως «εύγλωττη και πειστική στον λόγο (διαλεκτική), στοχαστική και πολιτική στη δράση της, σε βαθμό που ολόκληρη η πόλη έτρεφε για εκείνη γνήσιο θαυμασμό και λατρεία και της απέδιδε τιμές».³¹ Το ύφος των λόγων της ήταν τόσο ειλικρινές, ώστε να θεωρείται από κάποιους κομψά αύθαδες. Συχνά ήταν η μοναδική γυναίκα σε συναντήσεις αποκλειστικά για άνδρες, αλλά η ανδρική συντροφιά δεν την έφερνε σε δύσκολη θέση, ούτε την έκανε λιγότερο απαθή και διαυγή στην επιχειρηματολογία της. Η Υπατία «δεν είχε αναστολές να εμφανιστεί σε ανδρική ομήγυρη. Αντιθέτως, χάρη στην εκπληκτική της σοφία όλοι οι άνδρες την σέβονταν και την πρόσεχαν με θαυμασμό και δέος».³² Οι αρχαίες πηγές πάντα αναφέρουν ότι «από την ελληνική παιδεία αντλούσε αυτοέλεγχο και ελευθερία λόγου (παρρησία) που της επέτρεπαν να αντιμετωπίσει κατά πρόσωπο, με την ίδια αταραξία, ακόμη και τους πιο ισχυρούς».³³

29 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, Έπιστολή 16, 2 (GARZYA – ROQUES, Synésios, ό.π. σημ. 16, 26: *μητέρα και αδελφή και διδάσκαλε*): Έπιστολή 16, 3 (*ευεργετική*): Έπιστολή 154, 91-92 (σ. 304): Έπιστολή 10, 2 (σ. 22: *δέσποινα μακαρία*): Έπιστολή 10, 13 (*της θειοτάτης σου ψυχής*), κτλ.

30 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, Έπιστολή 105, 85-90 (σ. 239).

31 ΣΟΥΪΔΑΣ υ 166 (ADLER, Suidae, ό.π. σημ. 3, IV, 644, 31-645, 4) = ΔΑΜΑΣΚΙΟΣ, Ίσιδώρου βίος, απ. *104 (ZINTZEN, Damascii, ό.π. σημ. 3, 79, 12-18) = απ. 43E (ATHANASSIADI, Damascius, ό.π. σημ. 3, σ. 130, 1-8).

32 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ VII, 15, 2 (HANSEN, ό.π. σημ. 2, 360, 26-28).

33 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ VII, 15, 2 (αυτόθι, σ. 360, 24-26): πβ. HARICH-SCHWARZBAUER, Hypatia, ό.π. σημ. 5, 188.

Η Υπατία μεσολαβούσε με πνεύμα ειρήνευσης στις υποθέσεις της πόλης και κυρίως στις αιματηρές πολιτικές διαμάχες. Υπερασπιζόταν, επηρεάζοντας άμεσα στο θέμα αυτό τον Ρωμαίο έπαρχο Ορέστη, τις διάφορες ομάδες από τις προσπάθειες των φανατικών μερίδων τους να υπερिσχύσουν η μία έναντι της άλλης. Ειδικότερα, λίγο προτού δολοφονηθεί, είχε υπερασπιστεί την αρχαία εβραϊκή κοινότητα της Αλεξάνδρειας από το απεχθές πογκρόμ που είχε εξαπολύσει ο Κύριλλος,³⁴ η πολιτική δράση του οποίου κινείτο σε δύο συγκεκριμένες κατευθύνσεις: την οικονομική σύγκρουση με τους Εβραίους, οι οποίοι κυριαρχούσαν στο εμπόριο των σιτηρών από την Αλεξάνδρεια ως την Κωνσταντινούπολη, και την τάση του επικεφαλής της Εκκλησίας να «διαβρώνει και να ελέγχει την εξουσία του κράτους πέρα από κάθε όριο που ποτέ δεν είχε εκχωρηθεί σε ιερατικό επίπεδο», όπως αναφέρει ο Σωκράτης ο Σχολαστικός.³⁵

Η φιλοσοφική ανεκτικότητα της Υπατίας μόνο αυτό δεν μπορούσε να ανεχθεί, και επ' αυτού η πολιτική Υπατία ήταν ανένδοτη, ενώ η φιλόσοφος Υπατία ήταν πιο ευέλικτη: δηλαδή στην παρέμβαση οποιασδήποτε εκκλησιαστικής εξουσίας πάνω στη λαϊκή εξουσία του κράτους. Αυτό, κατά πάσα πιθανότητα, ήταν αρκετό να προκαλέσει τη δολοφονία της, που υπ' αυτή την έννοια ήταν μια πολιτική δολοφονία. Δεν είχε καμία σχέση με την επιστήμονα που διώχθηκε για τις επιστημονικές της ανακαλύψεις ή με άλλα προσώπια με τα οποία η ιστορία της φιλοσοφίας ή της λογοτεχνίας ή της ποίησης, πάντα καθοδηγημένη από το φάντασμα της ιδεολογίας, έκρυψε επί δεκαέξι αιώνες το πρόσωπό της, κάνοντάς το άκαμπτο με σχηματικά χαρακτηριστικά που απέχουν πολύ από την αλήθεια, επικαλύπτοντάς το με ένα πλέγμα όρων με τους οποίους προσπαθούσαν να προσδιορίσουν τον ένα και μοναδικό, αν και όχι καθολικά αποδεκτό, όρο που της απέδιδαν οι αρχαίοι: αυτόν της φιλοσοφίας.

Η πυρπόληση της Υπατίας θεωρήθηκε από κάποιους ως το πρώτο κυνήγι μαγισσών της χριστιανικής Ιεράς Εξέτασης.³⁶ Στην πραγματικότητα, ο βίαιος προσηλυτισμός του Κυρίλλου με τη δύναμη των όπλων βρισκόταν σε πλήρη αντίφαση με την αφηρημένη έννοια της ανεκτικότητας που είχε υποστηρίξει σθεναρά εκατό χρόνια νωρίτερα το Διάταγμα του Κωνσταντίνου το 313, καθώς και με τη συμφιλιοτική κίνηση του Χριστιανισμού προς τον παγανισμό των ελίτ που είχε στηρίξει πολιτικά και καθιερώσει νομικά ο πρώτος χριστιανός αυτο-

34 Περισσότερα για τον διωγμό του 414 στην Αλεξάνδρεια και για την προϊστορία του αφηγείται ο Σωκράτης ο Σχολαστικός, V, 13, 1-15 (HANSEN, Socrates, ό.π. σημ. 2, 357, 19-359, 6).

35 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ, VII, 13, 9 (αυτόθι, 358, 13-14)· βλ. και VII, 7, 4 (αυτόθι, 353, 2-6).

36 Πβ. λ.χ. W. G. SOLDAN – H. HERPPE (επιμ.), Geschichte der Hexenprozesse, I-II. Stuttgart 1880, σ. 82.

κράτορας. Ο Κύριλλος, διεκδικώντας εκ νέου την πρόσβαση του κλήρου στην πολιτική διαχείριση, αποσκοπούσε στην απόκτηση κοσμικής εξουσίας, που ήταν πιο κοντινή στο πρότυπο του Πάπα της Ρωμαϊκής Εκκλησίας παρά στη διάκριση των εξουσιών που είχε καθιερώσει το Βυζαντινό κράτος.

Και ίσως γι' αυτό, η επίσημη θέση της Εκκλησίας της Ρώμης, παρά τη βαρύτητα και τον σχεδόν τρομοκρατικό χαρακτήρα της επίθεσης προς την Υπατία, ήταν να μην θέσει ποτέ υπό αμφισβήτηση τη μορφή του Κυρίλλου, την ιερότητά του, ή την ακεραιότητά του. Ακόμη και στα τέλη του 19ου αιώνα, ο Λέων ΙΓ' τον ανακήρυξε άγιο (*Doctor Incarnationis*). Στον εορτασμό που του επεφύλαξε ο Πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ' εξύμνησε «την αστείρευτη ενέργεια» της εκκλησιαστικής του εξουσίας. Πιο πρόσφατα, ένας ναός αφιερωμένος στον Άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας κατασκευάστηκε στη Ρώμη στη συνοικία Tor Sapienza. Σήμερα κοντά σε αυτή την εκκλησία βρίσκεται ο Κήπος της Υπατίας. Το Γραφείο Τοπωνυμίων του Δήμου της Ρώμης τον εγκαινίασε στις 8 Μαρτίου 2017, ικανοποιώντας ένα αίτημα που προωθήθηκε από την υπογραφόμενη, το οποίο δεν ζητούσε απλώς να χαρακτηριστεί ένας δημόσιος χώρος με το όνομά της, αλλά να αποδοθεί ακριβώς σε εκείνη τη συνοικία. Γιατί η λαϊκή ανεκτικότητα ασφαλώς δεν εμποδίζει το να εξακολουθεί να συγκαταλέγεται στο συναξάρι ένας φανατικός άγιος που καταδικάστηκε για τη βιαιότητά του από το δικαστήριο της ιστορίας. Αλλά και οι πιστοί Χριστιανοί έχουν το δικαίωμα να θυμηθούν το αρχαίο θύμα του και τη σπείρα των συνεπειών της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας.

III.

Μπορεί να προκαλέσει κατάπληξη το γεγονός ότι η ιστορία αριθμεί λίγες «γυναίκες φιλοσόφους»: το ζήτημα έχει αποδοθεί στην αδυναμία της γυναικείας ψυχολογίας να προσαρμοστεί στη θεωρητική αυστηρότητα, αντίληψη του 19ου αιώνα που μπορεί να αντικρουστεί και η οποία ωστόσο δεν άγγιξε ούτε την αρχαία εποχή του Πυθαγόρα ούτε την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας ούτε τον Μεσαίωνα, ιδίως τον ελληνικό. Μια εκτενής πραγματεία που αποδίδεται στον Απολλώνιο τον Στωικό, όπως πληροφορούμαστε από την *Βιβλιοθήκη* του Φωτίου, για τις γυναίκες που φιλοσόφησαν (*ἄσαι γυναῖκες ἐφιλοσόφησαν*, *Βιβλ.* 161.104b.15-16).³⁷ για τις Πυθαγόρειες έγραψε ο Φιλόχωρος ο Γραμματικός, όπως μας πληροφορεί ο *Σουΐδας* (*Συναγωγή ἡρώϊδων ἤτοι Πυθαγορείων γυναικῶν*).³⁸ στοιχεία για τη ζωή και τα ἤθη των γυναικῶν φιλοσόφων προέρχονται και από έναν Ρωμαίο ποιητή, τον Γιουβενάλη, αλλά αφηγήσεις έχουμε και σε δύο βιογράφους των αρχαίων φιλοσόφων, τον Διογένη Λαέρτιο και τον Αθήναιο.

37 ΦΩΤΙΟΣ, *Βιβλ.*, II (HENRY, Photius, ό.π. σημ. 12, σ. 127, 13-17).

38 ΣΟΥΪΔΑΣ φ 441 (ADLER, Suidae, ό.π. σημ. 3, IV, σ. 736, 19-20).

Το 1690, κατά τη διάρκεια της αποκαλούμενης «Φιλονικίας μεταξύ των Αρχαίων και των Συγχρόνων» (*Querelle des anciens et des modernes*), ο Gilles Ménage συνθέτει μια *Historia mulierum philosopharum* («Ιστορία των γυναικών φιλοσόφων»), την οποία αφιέρωσε στην πολυμαθή Anne Dacier.³⁹ Μερικές δεκαετίες αργότερα (1735) εμφανίστηκαν οι *Mulierum Graecarum, quae oratione prosa usae sunt, fragmenta et elogia Graece et Latine* («Αποσπάσματα και εγκώμια, ελληνικά και λατινικά Ελληνίδων γυναικών, οι οποίες χρησιμοποίησαν πεζό λόγο»), στο έργο του προτεστάντη Johann Christian Wolf, που περιελάμβανε μεταξύ άλλων εκτενή αφήγηση των αρχαίων πηγών σχετικά με τη δολοφονία της Υπατίας.⁴⁰

Πλατωνικές ή νεοπλατωνικές, όπως η Αρρία και η Γέμινα, η δεύτερη μαθήτρια και προστάτιδα του Πλωτίνου στη Ρώμη, ή η Λασθένεια από τη Μαντίνεια· κυνικές όπως η Ιππαρχία· επικούρειες όπως η Θεοφίλα, στωϊκές όπως η Πορκία· πυθαγόρειες όπως η Θεμιστόκλεια, η Θεανώ, η Μυία, η Αριγνώτη, η Δαμώ, η Σάρα, η Τιμύχα, η Αβροτέλεια, η Εχεκράτεια· αλλά και διαλεκτικές, κυρηναϊκές, μεγαρικές, αριστοτελικές, «αβέβαιης αίρεσης» και αρχοντικές, όπως η Ιουλία Δόμνα, δεύτερη σύζυγος του Σεπτιμίου Σεβήρου, η Φάβια Ακόνια Παυλίνα, σύζυγος του Πραιτέξτατου, η Αιλία Ευδοκία, σύζυγος του Θεοδοσίου του Β', ή όπως οι Βυζαντινές Κασσία και Άννα Κομνηνή: ο κατάλογος των γυναικών φιλοσόφων (*philosophae mulieres*) μπορεί να συνεχιστεί για αιώνες μέσα στη Βυζαντινή χιλιετία, ως την «Ευδοκία τη σοφή», σύζυγο του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου που την έκανε γνωστή ο Νικηφόρος Γρηγοράς, ή την Ειρήνη, με το υψηλότατο αυλικό αξίωμα της πανυπερσεβάστης, κόρη του μεγάλου λογοθέτη Θεόδωρου Μετοχίτη και φιλόσοφο του 14ου αιώνα κατά την τελευταία βυζαντινή δυναστεία των Παλαιολόγων.⁴¹

39 Η αφιέρωση του Gilles Ménage «ad Annam Fabram Dacieriam, feminarum quot sunt, quot fuere, doctissimam» βρίσκεται στον τόμο G. ΜΕΝΑΓΕ, *Historia mulierum philosopharum*. Lyon 1690, 4-5. Στο κεφάλαιο για την Υπατία (σ. 52-63) παρατίθενται για πρώτη φορά περισσότερες εκδοχές του θανάτου της, με προτίμηση σε εκείνη του Σωκράτη του Σχολαστικού· παραδίδεται επίσης η μετάφραση του Grotius στο προαναφερθέν επίγραμμα του Παλλαδά.

40 J. C. WOLF, *Mulierum Graecarum, quae oratione prosa usae sunt, fragmenta et elogia Graece et Latine* [...], accedit Catalogus foeminarum sapientia artibus scriptisve apud Graecos Romanos aliasque gentes olim illustrium. Hamburg 1735, όπου στην Υπατία είναι αφιερωμένες οι σ. 72-91.

41 Για τα γυναικεία πρόσωπα που παραβάλλονται δίπλα στην Υπατία στις βυζαντινές μαρτυρίες, όπως για την πανυπερσεβάστη Ειρήνη, θυγατέρα του Θεόδωρου Μετοχίτη, και την Ευδοκία Παλαιολογίνα, κόρη του Θεόδωρου Νεοκαισαρίτη και δεύτερη σύζυγο του δεσπότη Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, γιου του Ανδρόνικου Β', πβ. *PLP*, αρ. 5972, III, 212-213 (Ειρήνη) και αρ. 21369, IX, 121 (Ευδοκία).

Από τον 19ο αιώνα μια πολυσχιδής άνθηση της φεμινιστικής λογοτεχνίας αναπτύχθηκε γύρω από τη μορφή της Υπατίας. Ξεπερνώντας την αμιγώς πολεμική φάση –η οποία μαρτυρείται σε κείμενα όπως η φαβιανο-σοσιαλιστική *Υπατία* της Dora Russell, συζύγου του σπουδαίου φιλοσόφου Bertrand Russell, όπου το όνομα της «καθηγήτριας πανεπιστημίου που την κατήγγειλαν οι αξιωματούχοι του κλήρου και κομματιάστηκε από τους Χριστιανούς» χρησιμοποιήθηκε ως τίτλος ενός φυλλαδίου αμιγώς πολιτικού για την θέση των γυναικών⁴²– η φεμινιστική λογοτεχνία για την Υπατία σταδιακά αυξάνεται ολοένα καθώς προχωρούμε προς το τέλος του 20ου αιώνα.

Έμβλημα της φεμινιστικής λογοτεχνίας σχετικά με την ιστορία της Υπατίας στην Αμερική αποτελεί το επιστημονικό περιοδικό «*Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*», το οποίο εκδίδεται από το 1986 στο Πανεπιστήμιο της Ιντιάνα, και που δεν πρέπει να συγχέεται με το ομώνυμο περιοδικό που εκδίδεται στην Αθήνα από το 1984, το οποίο στο πρώτο τεύχος του φιλοξενεί την αγγλική περίληψη του κειμένου της Βούλας Λαμπροπούλου, *Υπατία ή Άλεξανδρινή φιλόσοφος*, το οποίο είχε ήδη δημοσιευθεί το 1977 σε ένα άλλο ελληνικό περιοδικό, μαζί με περίληψη στα γαλλικά.⁴³ Στο αμερικανικό περιοδικό, όπου η Υπατία αποκαλείται “foresister” («πρόδρομος του φεμινισμού», θα λέγαμε, ή «πρωτοφεμινίστρια»), δημοσιεύθηκαν, μέσα στα χρόνια, άρθρα που συγκαταλέγονται ανάμεσα στα πιο εκκεντρικά και συναρπαστικά γύρω από τη ζωή και το έργο της. Θα ήθελα να μνημονεύσω, ενδεικτικά, το μεγάλο ποίημα της Ursule Molinaro (*A Christian Martyr in Reverse: Hypatia 370-415 A.D.: A Vivid Portrait of the Life and Death of Hypatia as Seen through the Eyes of a Feminist Poet and Novelist*, μτφρ. Μια Χριστιανή Μάρτυρας Αντιστρόφως: Υπατία 370-415 μ.Χ.: Ένα Ζωηρό Πορτραίτο της Ζωής και του Θανάτου της Υπατίας μέσα από τα Μάτια μιας Φεμινίστριας Ποιήτριας και Πεζογράφου), που ανάγει την Υπατία σε σύμβολο όχι μόνο του φεμινισμού αλλά και της σεξουαλικής απελευθέρωσης και την αναπαριστά όχι απλώς να είναι παντρεμένη με τον ανοιχτόμυαλο και ανεκτικό Ισίδωρο (πρόκειται ακριβώς για τον δάσκαλο και μνητή του Δαμάσκιου), αλλά και να περιστοιχίζεται από ένα πραγματικό χαρέμι νεαρών εραστών, ενώ παράλληλα διατηρεί ερωτικό δεσμό με τον Ρωμαίο έπαρχο Ορέστη.⁴⁴

Το έργο της Molinaro δημοσιεύτηκε το 1989, δέκα χρόνια ακριβώς μετά την είσοδο της Υπατίας στην εγκατάσταση του Dinner Party, στο Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης του Σαν Φρανσίσκο (1979), έργου της φεμινίστριας καλλιτέχνιδος

42 D.W. RUSSELL, *Hypatia or Woman and Knowledge*. New York 1925, III.

43 Β. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Υπατία ή Άλεξανδρινή φιλόσοφος*. *Πλάτων* 29 (1977) 65-78.

44 U. MOLINARO, *A Christian Martyr in Reverse: Hypatia 370-415 A.D.: A Vivid Portrait of the Life and Death of Hypatia as Seen through the Eyes of a Feminist Poet and Novelist*, *Hypatia* 4.1 (1989) 6-8.

Judy Chicago, που σηματοδοτεί εκείνη τη χρονιά την απαρχή της μεγάλης προβολής της Υπατίας στην αμερικανική μετα-φεμινιστική εποχή. Τις τελευταίες δεκαετίες ο μύθος της Υπατίας ως φεμινίστριας κατέλαβε ακόμη περισσότερο χώρο: η Υπατία έδωσε το όνομά της σε εταιρείες, συλλογικότητες, σε άλλα περιοδικά, σε εκδοτικούς οίκους, αλλά και σε βιβλία και θεατρικά έργα κάθε είδους. Αλλά σε όλα αυτά η μορφή της είναι, εκ νέου, ένα ακατάλληλο σύμβολο: ο φεμινισμός ή ο πρωτοφεμινισμός της Υπατίας είναι άλλος ένας μύθος.

Εμείς αντιθέτως αναζητούμε την ιστορία, και την ιστορία την βρίσκουμε στις πηγές: όχι μόνο με το να τις ερευνούμε, όχι μόνο με το να τις ερμηνεύουμε, αλλά και με το να βυθιζόμαστε στην εποχή και στον πολιτισμό της, να ταυτιζόμαστε με την κοσμοθεωρία, την ψυχολογία, το συλλογικό ασυνείδητο που τις δημιούργησε και το οποίο αντανακλάται σε αυτές.

Ο Συνέσιος, μεγάλος φίλος και μαθητής της Υπατίας, που αποτελεί κύρια πηγή για τη «φιλοσοφία» της, έγραψε σε μια επιστολή προς έναν συμμαθητή του, αφού την συνάντησε (137.7-9):

«Είδαμε, ακούσαμε εκείνη που είναι αληθινή μυσταγωγός στα μυστήρια και τα όργια της φιλοσοφίας» (*αὐτόπται γὰρ καὶ αὐτήκοοι γεγόναμεν τῆς γνησίας καθηγεμόνος τῶν φιλοσοφίας ὀργίων*).⁴⁵

Στη μεγάλη επιστολή που τον συνδέει με το περιβάλλον του, παγανιστικό και χριστιανικό, η Υπατία είναι «η σεβασμιωτάτη και θεοφιλεστάτη φιλόσοφος».⁴⁶ οι άλλοι μαθητές της σχολής της Αλεξάνδρειας είναι «η καλότυχη ομήγυρη που απολαμβάνει την θεσπέσια φωνή» (*τὸν εὐδαιμόνα χορὸν τὸν ἀπολαύοντα τῆς θεσπεσίας αὐδῆς*)⁴⁷ εκείνης που θα μείνει για πάντα «η λατρεμένη δασκάλα»,⁴⁸ «μητέρα, αδελφή, διδάσκαλος»,⁴⁹ «δέσποινα μακαρία»⁵⁰ με «θεσπέσια ψυχή».⁵¹

Δεν μπορούμε να εξετάσουμε λεπτομερώς εδώ τις πολυάριθμες σχετικές μαρτυρίες που παραδίδει ο Συνέσιος, αλλά ο σαφώς μνητικός και μυστικιστικός χαρακτήρας της διδασκαλίας που έλαβε από την Υπατία στην Αλεξάνδρεια έχει ήδη αναδειχθεί και αναλυθεί από έναν μεγάλο μελετητή όπως ο Christian

45 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Ἐπιστολή* 137, 5-9 (GARZYA – ROQUES, *Synésios*, ὁ.π. σημ. 16, σ. 276)· πβ. και 58-62 (αὐτόθι, σ. 277).

46 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Ἐπιστολή* 5, 306 (αὐτόθι, σ. 18).

47 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Ἐπιστολή* 5, 307-308 (αὐτόθι).

48 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Περὶ τοῦ δώρου*, 4 (LAMOUREUX – AUJOULAT, *Synésios*, ὁ.π. σημ. 16, 180: σεβασμιωτάτη διδάσκαλος).

49 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Ἐπιστολή* 16, 2 (GARZYA – ROQUES, *Synésios*, ὁ.π. σημ. 16, 26: *μητηρ καὶ ἀδελφὴ καὶ διδάσκαλε*)· πβ. *Ἕμνος* 2, στ. 101-103 [C. LACOMBRADÉ (επιμ.), *Synésios de Cyrène*, Hymnes. Paris 1978, 63).

50 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Ἐπιστολή* 10, 2 (GARZYA – ROQUES, *Synésios*, ὁ.π. σημ. 16, 22).

51 ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Ἐπιστολή* 10, 13 (αὐτόθι: *τῆς θειοτάτης σου ψυχῆς*).

Lacombrade.⁵² Η αφοσίωση και η υπέρτατη λατρεία που της εκφράζει ο Συνέσιος στην επιστολή προϋποθέτει έναν «ιερό» δεσμό, όπως ακριβώς τον περιγράφει ο Συνέσιος, αλλά με την ακριβή έννοια του όρου, ένας *δεσμός* δηλαδή *ιερατικός*. Δεν είναι μόνο η επιστημονική φαντασία, που βλέπει την Υπατία ως θηλυκό Γαλιλαίο, αλλά και η ποιητική και λογοτεχνική φαντασία του 19ου αιώνα, που βλέπει την Υπατία ως 'πρωτοφεμινίστρια' στη διαμάχη μεταξύ των φύλων και μάλιστα στη σεξουαλική απελευθέρωση των γυναικών, που υπέπεσαν σε μία άλλη παρερμηνεία, για το αν η Υπατία φορούσε ρούχα όμοια με αυτά που θα φορούσε μια ιέρεια. Η εκλεκτή φύση που έκανε την Υπατία να ξεχωρίζει πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν, πριν από την ιστορία της επιστήμης, του στοχασμού ή πολύ λιγότερο της ιδεολογίας, μαζί με τη σχέση, παγανιστική όσο και χριστιανική, ανάμεσα στη γυναίκα και στο θείο.

Είναι αυτή η «αγάπη προς τη σοφία» (*φιλοσοφία*) που της αποδίδει στην επιστολή του ο Συνέσιος, όπου την αποκαλεί «μητέρα» και «διδάσκαλο», λέξεις που συνιστούν τεχνικούς όρους για τους προστάτες των μυστικιστικών-θρησκευτικών εταιρειών, οι οποίες στο τέλος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας συνδύαζαν ιερές και κοσμικές λειτουργίες.

Στην ιστορία της φιλοσοφίας όπως και σε εκείνη των μαθηματικών και της αστρονομίας η προσωπικότητα της Υπατίας, παρά την αναμφισβήτητη υπεροχή της διδασκαλίας της, εμφανίζεται, όπως περιγράφεται από έναν ιστορικό της αρχαίας φιλοσοφίας του διαμετρήματος του John Michael Rist, ως «μία από τους πολλούς δαδούχους της σοφίας».⁵³ Αντιθέτως, ήταν η ιερατική και χαρισματική μορφή της, καθώς και το ανάλογο κοινωνικό κύρος και ο πολιτικός της ρόλος, που την οδήγησαν αμφοτέρωθεν στον θάνατο, ως αποτέλεσμα της βίαιης και παράλογης κρίσης απόγνωσης του αρχιεπισκόπου Κυρίλλου, και η φήμη, ως όργανο μετά θάνατον μιας προπαγάνδας αρχικώς παγανιστικής και στη συνέχεια χριστιανικής.

Υπό αυτή την έννοια ο Κύριλλος, εξουδετερώνοντας την Υπατία, εξουδετέρωνε έναν αντίπαλο. Κι έτσι εξηγείται τόσο ο φθόνος όσο και ο βίαιος ανταγωνισμός που ιδιαίτερος και ομόφωνα αποδίδεται από τις αρχαίες πηγές ως το κίνητρο της δολοφονίας, ή τουλάχιστον ως η αιτία που την πυροδότησε. Εκτός του ότι η πλατωνική ιερατική μορφή της Υπατίας ούτε «διάβρωνε» ούτε «περιόριζε» την κρατική εξουσία πέρα από το επιτρεπτό όριο για τα ιερατικά δεδομένα, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Σωκράτη του Σχολαστικού για την εκκλησιαστική εξουσία του Κυρίλλου, αντιθέτως προέβλεπε και ενθάρρυνε τον πολιτισμικό πλουραλισμό, τη θρησκευτική ανεκτικότητα, τη συμφωνία ανάμεσα

52 Πβ. κυρίως LACOMBRADÉ, Synésios, ό.π. σημ. 22.

53 J. M. RIST, Hypatia. *Phoenix* 19 (1965) 214-225: 224.

στις διαφορετικές ερμηνείες του θεού και του θείου.

Συνοψίζοντας, αν θέλουμε να κάνουμε λόγο για την «φιλόσοφο Υπατία», αν θέλουμε να παρατηρήσουμε τη μορφή της Υπατίας με γνώμονα την ιστορία της φιλοσοφίας της εποχής της, και όχι σύμφωνα με τον μύθο που έχει κατασκευαστεί γύρω από εκείνη στα μεταγενέστερα χρόνια, αντιλαμβανόμαστε πως το ζητούμενο είναι να ερμηνευθεί τι είναι η ίδια η «φιλοσοφία».

Η «φιλοσοφία» που ασκούν πολυάριθμες γυναικείες μορφές του αρχαίου κόσμου και της ύστερης αρχαιότητας υπήρξε πάντα –και εξακολουθούσε να είναι ως τους τελευταίους Πλατωνικούς, όπως και μετέπειτα στους Χριστιανούς– προπάντων γνώση περί του θείου. Από τη θρυλική Διοτίμα από τη Μαντίνεια στις σύγχρονες της Υπατίας, όπως η Πάνδροσος από την Αλεξάνδρεια, ή η ανώνυμη σύζυγος του Μάξιμου του Εφέσιου, ή η Ασκληπιγένεια από την Αθήνα ή η Σωσιπάτρα από την Έφεσο, που την αναφέρουν ο Φιλόστρατος και ο Ευνάπιος, ή η Αιδεσία, η Δαμιανή, η Θεοδώρα, για την οποία κάνει λόγο ο Δαμάσκιος, μια σειρά από μοναχικές γυναίκες, συχνά προικισμένες με περισή ευαισθησία, υπήρξαν θεματοφύλακες της προφορικής παράδοσης των «απόκρυφων δογμάτων» του πλατωνισμού, στα οποία αναφέρεται υπαινικτικά και ο Συνέσιος στο κύριο έργο του, τον *Δίωνα*, κάνοντας μνεία στη σχέση ανάμεσα στον Σωκράτη και την Ασπασία, ενδεχομένως με κάποια αυτοβιογραφική χροιά.⁵⁴

Η υπεροχή της γυναίκας στον χώρο της αίσθησης, στη σφαίρα του υπερβατολογικού, αποτελεί κληρονομιά του πνεύματος της ύστερης αρχαιότητας που την παραλαμβάνει και η Καμπάλα καθ' όλη την περίοδο του Μεσαίωνα. Είναι αφενός πυθαγόρειο αφετέρου πλατωνικό το βυζαντινό πρότυπο της γυναίκας φιλοσόφου. Στον Ψελλό η Αιγυπτία σοφή Υπατία συνδέεται με την σπουδαία ηγερία του Πυθαγορισμού Θεανώ,⁵⁵ η «Ευδοκία η σοφή» του Νικηφόρου Γρηγορά χαρακτηρίζεται ως «νέα Θεανώ και δεύτερη Υπατία».⁵⁶

Επομένως, δεν είναι τυχαίο που πιο συχνά συναντάμε γυναίκες φιλοσόφους στην πιο εξωλογική φιλοσοφική παράδοση, όπου η ιερατική λειτουργία ήταν ρητά και κατ' αποκλειστικότητα θηλυκού γένους. Σε πολλές από τις περιπτώσεις που παραδίδονται από τους σύγχρονους συντάκτες καταλόγων που αναφέραμε νωρίτερα, με την τουλάχιστον ιδιοφυή τους λογοκρατία, η μυστικιστική σοφία

54 Σχετικά με την αναδρομή, στον *Δίωνα* του Συνέσιου, στο πρότυπο (*exemplum*) του Σωκράτη και της Ασπασίας, και για τον πιθανό υπαινιγμό στην Υπατία, πβ. Μ. AZEVEDO, Harmonia entre saber e prazer ou a conciliação entre Aspásia e Sócrates. *Euphrosyne* 31 (2003) 253-270.

55 Μ. ΨΕΛΛΟΣ, *Τῆ μητρὶ τὸ ἐγκώμιον* [Κ. Ν. ΣΑΘΑΣ (επιμ.), *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. V, Ἐν Βενετία – Ἐν Παρισίοις 1876, ανατ. Hildesheim – New York 1972, 59 κ.ε.).

56 Νικ. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Βυζ. ἱστ.*, VIII, 3, 2-3 [L. SCHOPEN (επιμ.), *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, I-II. Bonn 1829-1830, I, 294].

συνενώνεται από την άλλη πλευρά, σαν τις δυο όψεις του ίδιου νομίσματος, με μια απολύτως τεχνική ικανότητα «εσωτερισμού».

Μία από αυτές τις περιπτώσεις είναι εκείνη της Υπατίας: από τη μια πλευρά αναμφισβήτητα μαθηματικός, αστρονόμος και φιλόσοφος· από την άλλη, πιο σκοτεινή αλλά καθόλου λιγότερο πιστευτή, μία ιερατική μορφή. Μορφή μιας εμπνευσμένης παρατηρήτριας του κόσμου και «μυσταγωγού στα μυστήρια και τα όργια της φιλοσοφίας», φυσικά όχι ασυνήθιστη στο πεδίο της γνώσης στο οποίο η τελειότητα των αριθμών αντιπροσωπεύει συχνά ένα μυστήριο καθ' εαυτήν. Μια μορφή η οποία ευρέως μνημονεύθηκε και συμπορεύθηκε όχι μόνο με την κοινωνική τάξη, τον πολιτικό ρόλο, την ιδιαίτερη συνθήκη που απέρρευε από τη θέση της ως τελευταίας περίφημης κληρονόμου της πνευματικής δυναστείας ενός κέντρου εξουσίας όπως η Σχολή της Αλεξάνδρειας, αλλά και πρωτίστως με την προφορική εκείνη παράδοση της πιο υψηλής φιλοσοφικής γνώσης, που κατά την αρχαιότητα μπορούσε να ανατεθεί στο φύλο της.⁵⁷

Dipartimento di Studi Umanistici
Università di RomaTre

57 Το παρόν άρθρο προέκυψε από μία επιστημονική συνάντηση η οποία διοργανώθηκε στις 26 Απριλίου 2023, με πρωτοβουλία του Ιταλικού Μορφωτικού Ινστιτούτου Αθηνών, από το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών σε συνεργασία με τον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσός. Η συγγραφέας θα ήθελε να ευχαριστήσει την δρ Άννα Τάτση για τη μετάφραση του κειμένου στα ελληνικά.

ABSTRACT

Among the many mythological versions of the figure of Hypatia that have developed throughout history and have changed or distorted it, this paper focuses on the two most recent and most prevalent, now that the myth of Hypatia is no longer elite but widespread: the one presented by history of science studies and the one offered by feminist literature.

Regarding the version of Hypatia offered by historians of mathematics, physics and astronomy, this article compares modern hypotheses with ancient sources, demonstrating that the myth of Hypatia as 'Galileo in skirts' is a fallacy: a retrospective projection of the repressive methods of the Catholic Counter-Reformation onto the fifth-century political and ecclesiastical scenario.

With reference to the version of Hypatia presented by feminist literature, the article compares and contrasts the Byzantine image of Hypatia and her sisters in philosophy with that of the feminist or postfeminist movement, starting with information obtained from her contemporaries and generally from ancient literature on *philosophae mulieres*: a succession only of women, depositary of the oral tradition of those divine "secrets" that Synesius, Hypatia's best known pupil, mentions in Dion when referring to her.

As a result, we conclude that Hypatia was unquestionably a mathematician, astronomer, and philosopher on the one hand, though not an innovative one; and a priest on the other, in an obscure but no less credible role. An inspired observer of the cosmos and "introducer of the mysteries and orgies of the φιλοσοφία", a figure not uncommon in fields of knowledge where the perfection of numbers has often been associated with Platonic and neo-Pythagorean mysticism.